

УДК 94(477):947.085«1942»

ОПЕРАТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ НАСТУПУ ВІЙСЬК ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАПРЯМУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У РАЙОНІ ХАРКОВА (КВІТЕНЬ-ТРАВЕНЬ 1942 РОКУ)

Рєпін І.В., Феденко О.В.
Національна академія сухопутних військ

Висвітлення об'єктивного аналізу обстановки, що створилася на півдні німецько-радянського фронту весною 1942 р., планування і прийняття рішення на проведення наступальної операції Південно-Західного фронту Червоної армії в травні цього року на харківському напрямі. Проаналізовані задуми сторін та показані співвідношення сил на початок операції.

Ключові слова: оперативний напрям, фронт, операція, наступ, оточення.

Постановка проблеми. У історіографії німецько-радянської війни існує величезна прогалина. Це бойові дії на території сучасної України і зокрема, кампанія 1942 року.

Причини умовчання з боку радянських і російських військових істориків полягає в тому, що Червона Армія прогнала тоді практично всі битви з вермахтом. Намагаючись переламати хід війни своїми контрнаступами втратила понад 5 млн. бійців і величезну кількість бойової техніки, відступила до Волги і Кавказьких гір [1, с. 2].

Після війни у радянській військово-історичній літературі описувалися перемоги Червоної Армії, проте соромливо умовчували про власні прораханки і невдачі. І навіть зараз, через 75 років, ми мало що знаємо про оточення радянських військ в районі Ізюму і Барвенково.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерельної бази та наукових праць, в яких розглядаються питання Барвенково-Харківської операції, свідчить про те, що в роботах українських військових істориків, мемуарних та іншого роду творах до сьогодні не здійснена комплексна об'єктивна оцінка результатів даної операції. Частково згадуються ті трагічні події травня 1942 р. під Харковом в працях «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945» [2], І.Т. Муковського та О.Є. Лисенка «Звитяга та жертвовність: Українці на фронтах Другої світової війни» [3].

В той же час російські автори В. Бешанов та К. Биков в своїх роботах дають достатньо повну картину подій 1942 року [1, с. 7]

У мемуарах таких воєначальників як Г.К. Жуков, А.М. Василевський, С.К. Тимошенко, І.Х. Баграмян Харківська битва описується гранично скупо, а в багатьох офіційних історичних працях, згадується у загальних рисах [8, 13, 14]. Керівники колишнього Радянського Союзу не бажали, щоб їм нагадували про крупний провал в роки війни і його причини. Воно і зрозуміло: важко було пояснити, чому гучні і багатообіцяючі запевняння про успіх виявилися порожніми, безвідповідальними словами, чому країна знову втратила тисячі своїх захисників, а 20 генералів потрапили в полон.

Таких поразок в історії війн небагато. Всі причетні до неї, рятуючи себе, прагнули викреслити цю подію нашій історії і пам'яті народу.

Мега статті. Людина не може жити без віри і надії на майбутнє. Але для цього ми повинні знати минуле, щоб не повторювати помилок, знати істину, якою б гіркою вона не була [4].

Завданням даної статті є правдиве висвітлення планування і прийняття рішення на проведення наступальної операції Південно-Західного фронту (ПЗФ), яка проводилася в травні 1942 р. на харківському напрямі і що з'явилася прикладом невдалих дій військ. Акцентувати увагу дослідників, офіцерського складу Збройних Сил України, показати проблематику питання, а також наслідки некомпетентності вищих посадових осіб СРСР і Червоної Армії в плануванні бойових дій на березень-травень 1942 року.

Виклад основного матеріалу. Радянське військово-політичне керівництво мало намір закрі-

пити стратегічну ініціативу, яка була завойована Червоною армією в грудневих битвах 1941 р. і розвинути досягнутий успіх, а також посилити натиск на противника. У той же час враховувалися і виникаючі серйозні труднощі. Народне господарство не було здатне в повному об'ємі заповнювати втрати Збройних Сил в зброї і військовій техніці. Напружене положення створилося з поповненням їх людськими ресурсами. У операціях 1941 року діюча армія втратила понад 4,3 млн. чоловік, з них близько 3 млн. безповоротно [5, с. 152]. У таких складних умовах Ставка Верховного Головнокомандування (ВГК) зажадала від командування фронтів представити свої міркування щодо ведення бойових дій на зиму 1942 року.

План воєнних дій Червоної армії на зиму 1942 р. розглядався на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) і Ставки ВГК 5 січня 1942 р. в Кремлі. Верховний Головнокомандувач, виступаючи на цьому засіданні, виклав свій задум, метою якого було розгортання загального наступу силами дев'яти фронтів одночасно від Ладозького озера до Чорного моря, оточення і знищення головних сил трьох груп німецьких армій і до весни 1942 р. просунутися на глибину 300-400 км [6, с. 7].

У ході обговорення плану бойових дій на зиму 1942 р. маршал Г.К. Жуков висловив заперечення проти одночасного наступу усіх фронтів і пропонував взимку продовжити наступальні операції лише на західному напрямі, де противник ще не встиг відновити боєздатність своїх військ після грудневої поразки [7, с. 365].

Але Сталін не прислухався до цих аргументів. У результаті план був прийнятий і згідно нього були віддані відповідні директиви фронтам [6, с. 32, 38].

Військам Південно-Західного (ПЗФ) і Південного фронтів (ПФ) належало розбити головні сили групи армій «Південь» і звільнити Донбас [6, с. 62].

Наявні на сьогодні достовірні дані свідчать, що у той час війська Червоної армії налічували близько 4,2 млн. чоловік, 28 тис. гармат і мінометів, 1780 танків, з них 506 важких і середніх. Цим силам протистояли війська Німеччини і її союзників чисельністю близько 4 млн. чоловік, близько 35 тис. гармат і мінометів, 1500 танків. Радянські фронти ні на одному з напрямів не мали ні кількісної, ні якісної переваги над противником [8, с. 398].

При плануванні операцій на зиму 1942 р., Ставка ВГК явно недооцінила можливих контрдіяй противника.

Тим часом німецьке командування приймало заходи не лише для того, щоб стабілізувати східний фронт, але і підготувати тут нові удари. У цілій низці наказів, відданих у кінці грудня 1941 р. і в січні – березні 1942 р., Гітлер вимагав наполегливо чинити опір на займаних рубежах, утримувати позиції за всяку ціну, битися усіма засобами до кінця [6, с. 10].

Ідея звільнення Харківського Промислового району зародилася ще в грудні 1941 року, як частина плану зимової кампанії на 1942 року, тому в ході загального стратегічного наступу Червоної Армії радянське командування протягом січня-березня 1942 року провело ряд наступ-

пальних операцій на Курському і Харківському напрямках, на Донбасі і Криму.

18 січня 1942 р. почалася Харківська наступальна стратегічна операція, яка закінчилася в кінці січня тим, що війська Червоної армії потрапили в напівоточення в районі Барвенково-Лозова. В результаті із стратегічної наступальної вона перетворилася на оборонну, і продовжувалася аж до березня [9, с. 4].

А в березні, практично без перерви, почалася ще одна кровопролитна, але маловідома Харківська операція, що здійснювалася командуванням Південно-Західного напрямку (ПЗ напрямку).

Інтенсивні, з великими втратами бої продовжувалися весь березень і першу декаду квітня, проте розширити горло Барвенківського оперативного «мішка» не вдалося і частина військ ПЗФ і ПФ, як і раніше, знаходилися в напівоточенні. Бездарність і повну зневагу командування ПЗ напрямку до людського життя привело до того, що під час цих операцій війська напрямку щомісячно втрачали по 110-130 тисяч чоловік і до середини березня некомплект особового складу, тільки в стрілецьких дивізіях, складав 370888 чоловік [9, с. 4].

З грудня 1941 р. по квітень 1942 р. безповоротні втрати діючої армії СРСР склали 1 млн. 249 тис. чол., а санітарні – близько 1 млн. 603 тис. чол. [1, с. 157]. У той же час сухопутні війська Німеччини за цей період втратили в цілому тільки 437 тис. чол. [10, с. 84, 273].

Військам Червоної армії постійно не вистачало боєприпасів, що змушувало вести наступ на не подавлену оборону гітлерівців. Були і великі недоліки в керівництві військами з боку Ставки ВГК, командування фронтів і армій. Прагнути повсюди добитися успіху, Ставка розкидала і без того обмежені сили і засоби по багатьох напрямках, ставила військам непосильні завдання, надмірно захоплювалася рішенням безлічі часткових завдань. Танковий парк використовувався, як танки безпосередньої підтримки піхоти з рівномірним їх розподілом по фронту. Все це призводило до того, що операції врешті-решт набували форми важких і виснажливих зatoryних боїв. Наявні можливості для розгрому німецьких військ не були використані. Усі заплановані на зиму 1942 р. операції залишилися незавершеними. Поставлені цілі були досягнуті лише частково.

І все ж таки, у зимовій кампанії 1941/42 р. Червона армія нанесла гітлерівцям низку серйозних поразок. Фронт стратегічного наступу був розширений з 1200 до 2000 кілометрів [6, с. 12].

Ще не закінчився зимовий наступ, а Ставка ВГК вже приступила до планування чергової воєнної кампанії 1942 р.

Передбачалося організувати активну стратегічну оборону, накопичити резерви, а потім перейти в рішучий контрнаступ.

Начальник Генерального Штабу Червоної армії маршал С.К. Шапошніков запропонував обмежитися стратегічною обороною, особливо категорично він висловився проти наступальної операції, що намічалася, на південно-західному напрямі [7, с. 365].

Навколо цієї операції довгий час йшли запеклі суперечки. Військова рада південно-західного напрямку на чолі з С. К. Тимошенко і М. С. Хру-

щовим наполегливо просила дозволити їм провести велику стратегічну наступальну операцію. Генеральний штаб відхилив цю пропозицію. Але Сталін, поступаючись проханням Тимошенко і не дивлячись на заперечення Генштабу все ж таки дозволив її проведення, із завданням оволодіння тільки районом Харкова, і вважати це внутрішньою справою ПЗ напрямку [11, с. 206].

На решті напрямів перейти до стратегічної оборони і одночасно здійснити ряд окремих наступальних операцій з обмеженими цілями.

Відповідно до рішення яке було прийнято Сталіним і допрацьованим планом Генерального штабу в квітні та на початку травня фронтам були поставлені конкретні бойові завдання [6, с. 173, 175, 179, 187, 191-196].

Практично в той же час і німецьке верховне командування розробляло плани весінньо-літньої кампанії.

У підписаній Гітлером 5 квітня 1942 р. директиві ОКВ № 41 вказувалося: «...Як тільки умови погоди і місцевість сприятимуть, німецьке командування і війська, використовуючи свою перевагу, знову повинні захопити ініціативу у свої руки і нав'язати противнику свою волю. Тому в першу чергу всі наявні у розпорядженні сили мають бути зосереджені для проведення головної операції на південній ділянці з метою знищення противника на захід від Дона, щоб потім захопити нафтові райони на Кавказі і перейти через Кавказький хребет» [12, с. 135].

Порівнюючи плани сторін, можна зробити висновок, що обидві сторони ставили перед собою рішучі цілі, але для їх здійснення були вибрані різні силиві дії.

Німецький план будувався на завданні упереджуючого удару з послідовним розгромом проти стоячих військ Червоної армії і зосередженням усіх зусиль на одному вирішальному стратегічному напрямі.

План Ставки ВГК ґрунтувався на принципі: одночасно і оборонятися і наступати.

Проте реальні події розвернулися зовсім не так, як припускало командування Червоної армії і планував противник.

Всі карти сплутала фатальна Барвенково-Харківська наступальна операція військ ПЗ фронту.

Задумом операції передбачалося нанесення військами фронту двох ударів по напрямках, що сходяться, на Харків: головного – силами 6-ї армії (командуючий генерал – лейтенант А. М. Горьдьянський) і оперативної групи (генерал – майор Л. В. Бобкін) з барвенківського виступу і допоміжного – силами 28-ї армії (командуючий генерал – лейтенант Д. І. Рябишев) і флангових з'єднань 21-ї і 38-ї армій, з району Волчанська. Війська правого крила Південного фронту (командуючий генерал-лейтенант Р. Я. Малиновський) повинні були міцною обороною південної сторони барвенківського виступу забезпечити з півдня головне угруповання ПЗ фронту [13, с. 365].

Операцію планувалося провести в два етапи. Перший етап – прорив оборони гітлерівських військ здійснити стрілецькими з'єднаннями, посиленними танковими підрозділами, на ділянках від Волчанська до Великих Бабок (54 км) і з барвенківського виступу – від Верхнього Бішкина до Миронівки (36 км).

Після виконання арміями найближчих завдань намічалось ввести в прорив: в смузі 6-ї армії – 21-й і 23-й танкові корпуси; в смузі оперативної групи – 6-й кавалерійський корпус і танкову бригаду; в смузі 28-ої армії – 3-й гвардійський кавалерійський корпус. Вони повинні були розвинути успіх по напрямках, що сходяться, на Харків. [14, с. 12-14].

Другий етап операції – розгромити оперативні резерви противника, вийти стрілецькими з'єднаннями безпосередньо на підступи до міста, а рухомими військами завершити оточення і розгром харківського угруповання противника [15, с. 21].

Військам ПЗ фронту належало прорвати оборону противника, що складалася з головної смуги (глибини 8-12 км), відсічних позицій, а також другої і третьої смуг. Для забезпечення її прориву фронт був посилений 32 артилерійськими полками (18 полків з резерву Ставки і 14 – зі складу ПФ). Але із-за поганої організації перегруповання (штаб фронту не розробляв загального плану) на початок наступу на вогневі позиції вийшло тільки 17 з 32 полків [14, с. 18].

Основна маса танків (560 з 925) виділялася в перший ешелон для безпосередньої підтримки піхоти, решта передбачалося використовувати для розвитку наступу після прориву оборони противника [14, с. 19].

Повітряні сили ПЗ фронту посилювалися 233 літаками за рахунок Південного фронту.

Характерною особливістю організації управління військами було те, що головнокомандуючий напрямом і начальник штабу були одночасно відповідно командувачем і начальником штабу Південно-західного фронту. Таке поєднання функцій негативно позначилося на положенні і діях Південного фронту.

Унаслідок недотримання скритності управління, поганого маскування при зосередженні військ на ділянках прориву, який намічався, німецьке командування розгадало задуми командування ПЗ напрямку Червоної армії і прийняло заходи, щодо зміцнення оборони на загрозливих напрямках. Щільність військ в головній смузі оборони проти ударних угруповань ПЗ фронту і на всьому фронті перед 57-ю і 9-ю арміями Південного фронту противник різко збільшив, а в оперативній глибині розмістив сильні резерви.

В цей час німецьке командування, для створення сприятливих умов щодо літнього наступу, готувалося до операції з ліквідації барвенківського виступу. План отримав кодову назву «операція Фрідерікус».

Він повинен був здійснюватися наступом 6-ї армії (генерал танкових військ Паулюс) з району північніше Балаклеї і армійської групи генерал-полковника Клейста (1-а танкова, 17-а польова армії) з районів Слов'янська, Краматорська в загальному напрямку через Барвенково на Ізюм. Мета операції – «зрізати» барвенківський виступ, відновити лінію фронту по річці Сіверський Донець і оволодіти плацдармами на її східному березі в районі Ізюму [1, с. 131].

Таким чином, в районі Харкова і барвенківського виступу до наступальних дій одночасно готувалися війська обох сторін. Від результату операцій в цьому районі в значній мірі залежав подальший розвиток подій на південному кри-

лі радянсько-німецького фронту влітку і восени 1942 року.

Співвідношення сил на південно-західному напрямі на початок Харківської операції склалися не на користь Червоної армії. По танках воно було рівним, а в живій силі противник перевершував війська напряму в 1,1 разу, в гарматах і мінометах – в 1,3, в літаках – в 1,6 разів. Лише у смузі наступу ПЗ фронту командуванню Червоної армії вдалося досягти переваги в людях і танках в 1,5–2 рази. По кількості артилерії і авіації сили приблизно були рівні. ПФ значно поступався німцям і в танках, і в артилерії, і в авіації. Зокрема, на південному фасі барвенківського виступу гітлерівці перевищували 57-у і 9-у армії по піхоті в 1,3 рази, по танках – в 4,4, по артилерії в 1,7 разів [16].

Проте, 12 травня 1942 р. на південно-західному напрямі почалася рокова Барвенково-Харківська наступальна операція військ ПЗ фронту, яка закінчилася катастрофою. Втрати склали понад 240 тис. чол., 1250 танків, більше 2 тис. гармат і мінометів [17, с. 469)].

В травні 1942 року в районі Харкова німецька армія нанесла колосальну поразку Червоній армії. «На протязі трьох тижнів ПЗ фронт не тільки програв на пів виграну Харківську операцію, але і встиг віддати противнику 18-20 дивізій», – казав Сталін про ці бої [9, с. 4].

Об'єктивний аналіз обстановки, що створилася на півдні весною 1942 року, показує, що найбільш доцільним рішенням був перехід фронтів південно-західного напрямі до тимчасової оборони. Це дозволило б виграти час для зміцнення своїх військ, підготовки їх до наступальних дій, а при відновленні наступу противником виснажити його оборонними боями, нанести йому максимальних втрат, змінити співвідношення сил на свою користь і тим самим створити сприятливі умови для наступу.

Чому ж Військова рада південно-західного напрямі, не маючи в своєму розпорядженні достатніх сил, засобів і можливостей для ведення

великого наступу, все ж таки запропонувала здійснити його? Відповідь на це питання треба шукати в прагненні С. К. Тимошенко і М. С. Хрущова погодити Й. В. Сталіну, який всупереч думці Генштабу був прихильником захоплення ініціативи в свої руки на ряду ділянок південного крила радянсько-німецького фронту шляхом випередження противника в переході в наступ [15, с. 18].

Поразка під Харковом виявилася вельми чутливою для військ всього південно-західного напрямку. Втрата великої кількості людей, техніки і озброєння була важким ударом напередодні важливих подій, які мали розгорнутися влітку 1942 року на південній ділянці радянсько-німецького фронту.

В кінці травня 1942 роки перед військами цього напрямку були поставлені оборонні завдання: міцно закріпитися на займаних рубежах і не допустити розвитку наступу гітлерівських військ з району Харкова на схід.

Висновки і пропозиції. Після поразки військ Південно-Західного і Південного фронтів Ставка ВГК відмовилася від намічених на літо наступальних операцій на всьому південно-західному напрямку.

Навесні 1942 р. противник знову захопив стратегічну ініціативу. Поразка Червоної армії під Харковом дала змогу вермахту сконцентрувати тут ударне угруповання і розпочати підготовку до нового генерального наступу на південному крилі Східного фронту [18, с. 145].

На при великий жаль досвід Барвенково-Харківської операції не був врахований під час ведення бойових дій підрозділами Збройних Сил України на сході України в районах Іловайська та Дебальцево.

Щоб бойовий досвід набув свою значущість для збройних сил, необхідно, з одного боку, правильно оцінювати його, а з іншого – правильно використовувати у кожному конкретному випадку. Бойовий досвід може стати основою при рішенні частинами та підрозділами тих або інших завдань, як в мирний так і воєнний час.

Список літератури:

1. Бешанов В. Год 1942 – «учебный» – Мн.: Харвест, 2003. – 624 с.
2. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941–1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
3. Муковський І.Т. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни / І.Т. Муковський, О.С. – К.: Пошуково-вид. агентство «Книга пам'яті України», 1996. – 568 с.
4. Козак В. «Харківський котел» «Тайны века» № 9, 2004.
5. Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. – М.:воениздат, 1993. – 416 с.
6. Русский архив, Великая Отечественная 5(2), Ставка ВГК, Документы и материалы 1942. – М.: ТЕРРА, 1996. – С. 635. <http://read.ru/id/326641/>
7. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления – М.: Агентство Печати Новости, 1971. – 702 с.
8. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 в шести томах, т. 2. – М.: воениздат 1961. – 682 с.
9. Быков К. Последний триумф вермахта Харьковский котел. – М.: Яуза-пресс, 2009. – 480 с., с. 4.
10. Гальдер Ф. Военный дневник, в трех томах // Записки в дневнике, т. 3, кн. 2 (1.10.1941–24.09.1942) – М.: воениздат, 1971. – 366 с.
11. Василевский А.М. Дело всей жизни. Т. 1. – М.: воениздат, 1989. – 552 с.
12. Уроки истории неопровержимы – М.: воениздат, 1964. – 358 с.
13. Советская военная энциклопедия в восьми томах, т. 8 – М.: воениздат, 1976. – 687 с.
14. Сборник военно-исторических материалов Великой Отечественной войны. Выпуск 5 / Главное военно-научное управление Генерального Штаба Советской Армии. Военно-историческое управление. – М.: Воениздат, 1951. – 120 с.
15. «Вот где правда, Никита Сергеевич!» Военно-исторический журнал № 12, 1989.
16. Бегунов С.Ф. Что произошло под Харьковом в мае 1942 года. Военно-исторический журнал № 10, 1987.

17. Всемирная история войн. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2006. – 639 с.
18. Україна в полум'ї війни 1941-1945. – К: Україна, 2005. – 556 с.

Репин И.В., Феденко А.В.

Национальная академия сухопутных войск

ОПЕРАТИВНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ НАСТУПЛЕНИЯ ВОЙСК ЮГО-ЗАПАДНОГО НАПРАВЛЕНИЯ КРАСНОЙ АРМИИ В РАЙОНЕ ХАРЬКОВА (АПРЕЛЬ-МАЙ 1942 ГОДА)

Аннотация

Освещены объективный анализ обстановки, которая создалась на юге немецко-советского фронта весной 1942 г., планирование и принятие решения на проведение наступательной операции Юго-Западного фронта Красной армии в мае этого года на харьковском направлении. Проанализированы замыслы сторон и показано соотношение сил к началу операции.

Ключевые слова: оперативное направление, фронт, операция, наступление, окружение.

Repin I.V., Fedenko A.V.

National Academy of Land Forces

OPERATIONAL PLANNING OF OFFENSIVE OPERATION OF FORCES OF SOUTHWESTERN FRONT OF THE RED ARMY IN THE KHARKOV REGION (APRIL-MAY 1942)

Summary

Illumination objective analysis of the situation that was created in the south of the Soviet-German front in spring 1942, planning and decision to conduct offensive operation of the Southwestern Front of the Red Army in May this year at the Kharkov area. Designs and analyzed parties shows the balance of power at the beginning of the operation.

Keywords: operational, direction, front, operation, offensive environment.